

Nyt om *der*

Af Lars Brink

De følgende undersøgelser og iagttagelser¹ er gjort efter, at min *der*-afhandling i *Danske Studier* 1997 uigenkaldeligt var gået i trykken.

Der i danske dialekter

En stor allround beskrivelse af *der*, som nævnte afhandling (DK97) prætenderer at være, må naturligvis rumme en udsigt over stedmålene med henblik på *der*.

Der opslugt af det

Den vigtigste afvigelse fra rigsmål er, at *der* i et stort midtøst- og sønderjysk område (samt mere sporadisk mange andre steder) udtales [*ode*] og dermed bliver en manifestation af *det*. Det får også den sædvanlige enklitiske udtale [*oð*] etc. (JO). – Da *der* trods alt er dominerende i jysk (og det øvrige land), skyldes det næppe, at *det* her er oprindeligt, men derimod, at når *r* i *der* falder bort, som det skal, i infortis foran konsonant, og analogisk herefter også foran vokal, bliver forskellen *der/det* så lille: [*oðe/de*], at den vanskeligt kan opretholdes. I særdeleshed, fordi der sker viderereduktion til [*oð*]. Dette skete ikke i rigsmålet, fordi fuldformens tungespids-*r* i rigsmål blev til bagtunge-*r*, der senere vokaliseredes, men efterlod en mørkfarvet, *r*-påvirket åben vokal: [*oðå/då*].

Dialektal ledstilling

Den mest interessante rigsmålsafvigelse er imidlertid, at *alle dialekter undtagen københavnsk, amagersk og bornholmsk* har eller kan have det egentlige subjekt (»S egl.«) anbragt på en særlig plads lige foran infinittet:

- 1 Så kunne der jo nogen komme.
- 2 Der er to kyllinger faldet ned i skokkerne.

Opdagelsen er gjort af Hans Veirup 1965, der finder den så udbredt i jysk, at den må have været enerådende. I ømålene er den mere sporadisk optegnet (if. Finn Køster, Afd. for Dialektforskning, Københavns Universitet).

At sprogsyken »dybest nede« opfatter det egentlige subjekt i en *der*-konstruktion som en slags direkte objekt (DK97 p. 57), svækkes altså af denne dialektale placering – der naturligvis kun kan konstateres, når »V« er udfyldt. Opfattelsen gælder i hvert fald ikke i de pågældende dialekter.

Den dialektale plads »S^{egl.}« var oprindelig objektets plads, i hvert fald ved præteritum participium. Som bekendt hed det i ældre oldnordisk *Hann hefir hestinn bundinn við tré* med kongruens mellem objekt og participium i stedet for supinum, og vi har stadig i tysk *Er hat den Pferd gebunden*. Høysgaard 1752 har adskillige placeringer af egentligt subjekt foran infinit (ved siden af moderne), men mest påfaldende er det, at også engelsk har dem, dog kun i passiv: *There was a knife stolen*.

Der er altså tale om noget gammelt. En lille stikprøve på 60 belæg fra Brøndum-Nielsen 1962 viser, at Sth. B74 af Skånske Lov ca. 1240 har slutstillet participium modsat moderne rigsmål i 63% af tilfældene, Eriks Sjællandske Lov (AM 455) ca. 1300 i 84%, Flensborg Stadsret ca. 1300 i 25% og Kvinders Urtegaard ca. 1500-1525 i 18% af alle tilfælde. Men jysk har altså rendyrket den gamle ordstilling og *forbeholdt* den egentligt subjekt i *der*-sætning og dermed forlenet eksistens-udsagnet med endnu en særmarkering.

Og og nul som relativter

I Angel, Vendsyssel og ømål, men næppe siden 1750 i København, kan der både bruges *og* og *nul* for relativt *der* i *der*-kløvning (ØMO, Da.Rm. § 120):

3 Det er der ingen og gør mer (ØMO).

4 Der er jo enkelte har født i dølgsmål (ØMO).

Og for *der* findes også i kløvningens lignende knude-konstruktion med *have*, fx

5 Her har jeg en onkel og bor.

og *nul* for *der* findes, uden for kløvning, i gammelt vendelbomål:

6 Han havde en bror hed Søren (Feilberg; konstruktionen er almindelig i yngre middeldansk).

Det er nemt nok at forklare begge former. *Og* for *der* skyldes den i DK97 p. 58 nævnte *og*-kløvning:

7 Så stod der en mand og dyppede tærne.

Her kan *og* jo forskelsløst opfattes som et relativ. Konstruktionen er sjælden i oldnordisk (Fritzner og Finn Hansen, Den Arnamagnæanske Samling, Københavns Universitet), der i sin østnorske variant har en halvvejs parallel; her kan nemlig konjunktionen *en*, der som bekendt betegner en mellemting mellem 'og' og 'men', fungere som et relativ (Nygaard § 262):

8 hverr en eigi gerir, gjaldi þrjá aura.

9 á því ári en liðnir váru frá burð várs herra (...) [1280] vetra.

En = *er* kan tænkes opstået på ganske samme måde som *og* = *der*. I ældre middeldansk synes *og* = *der* ikke at forekomme, først i yngre (Mikkelsen p. 300, GG § 592 anm. 2).

Nul-mulighed som sådan er jo ikke dialektal: Ved non-subjekts-fællesled er nul det normale i rigsmål: *manden, du mødte* ...; det er nul-mulighed, hvor fællesleddet er subjekt i relativsætningen, der er dialektal (og gammeldansk, Mikkelsen p. 721). Vi kan da sige, at den må skyldes *de samme* årsager som rigsmålets nul-mulighed: almindelig trang til reduktion af højfrekvente tryksvage konjunktioner, jf. *oat* > nul. Og at den gammeldanske/dialektale nul-mulighed uddør, kunne skyldes tydelighed:

10 Så du de blomster vi plukkede?

11 Tog du de blomster var visne?

12 Så du de blomster var visne?

13 De blomster er visne er grimme.

10 er problemfrit entydig. 11 er formelt entydig, men det er fristende på et foreløbigt analyseniveau at lade *var* være verballed for *blomster*. 12 og 13 er regulært tvetydige: eksplikativ/relativ ledsætning hhv. 1 eller 2 hel-sætninger.

Nul-muligheden dukker i dansk allerede op i den ældre middelalder: *Thæt ær kunungs æmboth oc høfthings, i landæt ær, at gømæ domæ ...* (Jyske Lov 1241, hs. ca. 1300, Bertelsen p. 62), jf. *Alle de fruer, i Danmark ere, ...*, men forsvinder ved subjekts-fællesled igen i 1600-tallet bortset fra visse specialtyper, der holder sig til ca. 1750 (Mikkelsen p. 721).

Lollandsk trykstærkt der

Ved pronomen vicarium får vi *der* ved formelt bestemt subjekt (DK97 p. 43):

14 A: Faldt der noget ned fra taget? B: Ja, det gjorde der!

der kan elideres til

15 Ja, der gjorde.

altså helt uden egentligt subjekt. Denne sidste mening udtrykkes, når den er spørgende, i lollandsk

16 [*hɑ'daɪ*] 'har der det?' (ØMO 3, p. 58)

med et enestående tilfælde af trykstærkt *der*, vel pga. det udeladte *'det*.

Der-indlejring

Som nævnt i DK97 kan den eksistentielle *der*-konstruktion indlejres i en række modale og modal-lignende konstruktioner: *Må der være løse hunde? – Der ser ud til at være for mange!* Sådanne konstruktioner er egentlig non-eksistentielle: ‘Har myndighederne tilladt, at der er løse hunde?’, hhv. ‘Jeg oplever umiddelbart, at der er for mange’. Det non-eksistentielle er dog i disse tilfælde neddæmpet, og det eksistentielle hovedsagen: ‘Ér der i almindelighed løse hunde her?’, hhv. ‘Der er for mange (tror jeg bestemt)!’. Dét ses klart af, at hvor helheds-hovedbudskabet tydeligt er non-eksistentielt, dér er *der*-indlejring umulig, nemlig ved *gide* og *voluntativt ville*: *÷Der gad ikke en eneste (at) stå på mål. – ÷Heldigvis ville der godt være en anden på hold med hende.* Samt ved *permissivt måtte* i tilfælde som *÷Der måtte ikke komme en gammel tigger ind i parken*, for her er der intet eksistentielt som ved hunde-eksemplet: Sætningen betyder, at en tigger blev standset ved indgangen.

Hermed stemmer det fint, at vi også har *der*-indlejring i *få til at* – som i svensk (Teleman et al. 1997, 3 p. 394): *Han fik der desværre ikke til at komme over 100.* Konstruktionen passer sig ikke for skriftsprog, men er vel god nok. Subjektets rolle som agens er klart nok dæmpet, det væsentlige er, at der ikke kom over 100.

Semantisk ligger den nær op ad den eneste akkusativ med infinitiv-konstruktion, der tåler *der*-indlejring, nemlig *lade* +akk. +inf.: *Han lod der jo ikke blive nogen tilbage.* Begge konstruktioner har *der* placeret helt unikt, nemlig på »letledspladsen«! Man ville ellers vente, at når *der* ikke kunne stå på sin sædvanlige »s«-plads, ville det stå som underled til – og sammen med – infinitiven: *÷Han lod jo ikke der blive nogen tilbage*, altså dér, hvor det trykstærke subjekt til infinitiven står (*Han lod jo ikke Poul blive tilbage*), men så logisk er sproget og dets brugere altså ikke: Vi anvender letledsreglen, skønt denne ellers drejer sig om sætningsled af første grad.

Alle andre akkusativ med infinitiv-konstruktioner er uimodtagelige for *der*-indlejring (omend det ikke lyder helt tosset): *÷Han så der komme en bevæbnet mand.* Grunden er dels, at de har ret klar non-eksistentiel karakter: Fokus er på subjektet og hans sansninger – dels at akkusativ med infinitiv, bortset netop fra *lade* +akkusativ +infinitiv, er en smule litterær, og derfor har stået i stilmodsatning til det førhen ret uformelle *der*.

I de *passiv-vendte* akkusativ med infinitiv-konstruktioner er indlejret

der dog helt i orden: *Der menes/siges at være hul i ozonlaget*. Men her er det non-eksistentielle også dæmpet, og desuden kan typen opfattes som parallel til *Der bages brød*, dvs. uden indlejring.

Der-kløvning i to helsætninger

Ved siden af de i DK97 p. 58 nævnte kløvninger, *der*-kløvning og *og*-kløvning, er der en vigtig tredje: *der*-kløvning i to helsætninger. Den er opdaget af Finn Køster i ØMO under *der*:

17 og der var en af dem, han ville holde tale.

18 der var en overgang, da var alt lukket her af sne.

Kløvningen er livligt berettende og derfor sikkert særlig almindelig i dialekt. Bemærk, hvorledes anden helsætning må begynde trykstærkt anaforsik. *Der* veksler her med *det*, som besidder en vis vag reference til et deiktisk 'emnet for min beretning; det, det drejer sig om':

19 Det var en lille mand. Han hed Minus.

20 Det var Tor af Havsgaard, / han taler til Broder sin [ved bestemt subjekt kan der selvfølgelig ikke bruges *der*].

Der ved bestemt subjekt

I DK97 bortforklarer jeg alle tilfælde af grammatisk bestemt subjekt ved *der* som enten semantisk ubestemte eller led i opremsning (eller med prononem vicarium). Siden sidst har jeg fundet endnu 4 specialtilfælde:

21 Så kom der jo denne her gamle fyr hen til mig – han hed Lasse.

Her betegner *denne her*: 'kendt af mig, ukendt af dig' og er således ingen undtagelse, jf. eng. *There was this old fellow in the bar, ...* – Det andet tilfælde er den herlige frase *Der var ikke det, der ikke var!* Subjektet er formelt bestemt, men reelt ubestemt ('Der fandtes slet ikke noget, der ikke var på bordet!'). Derfor *der*-konstruktion. – En vanskeligere nød er følgende:

22 Der er fanen til forskel.

Just denne sætning er etableret i en vittighed, men typen er produktiv:

23 Der er Poul/gartneren til forskel.

Oprindelsen er måske *der er pokker/fanden til forskel*, hvor subjektet ganske vist er semantisk bestemt, men helhedens reelle betydning ubestemt = ‘stor forskel’. Tilsyneladende har 23 det ubestemte *forskel* som en slags apposition til det bestemte subjekt (*til* betyder jo ‘som’), men semantisk er *Poul* osv. slet ikke subjekt. Der siges ikke noget om, hvor Poul befinder sig, eller om han stadig eksisterer. Det semantiske subjekt er ‘en forskel, der består i Pouls tilstedeværelse/fravær’, altså ubestemt. I lignende tilfælde, men med semantisk ubestemt apposition til konkret bestemt eksistentielt subjekt er konstruktionen mindre acceptabel:

24 ?Der var Helena til dessert [= ‘som dessert’].

25 ?Der var Lilleper som pauseklovn.

Det fjerde tilfælde er subjekter med *samme*, som jeg glemte i DK97 p. 33, men som Teleman et al. 1997, 3 p. 397 har husket:

26 Det har kommit samma reparatör i dag som i förra veckan.

Skønt (*den*) *samme* formelt må siges at være bestemt, er det ofte reelt semantisk ubestemt, nemlig når modtager ikke kan identificere subjektet. Det gælder typisk 26 og dens danske modsvar, og fx

27 Der lød (den) samme skratten fra begge højtalere.

Hvorimod 28 har et identificerbart subjekt:

28 En kontorchef og 4 assistenter i DBU har brugt et halvt år på at gennemgå sagen. Samme kontorchef er nu blevet overført til en anden afdeling.

og følgelig er uforenelig med *der*. Pengene passer.

Infinitiv som subjekt i *der*-konstruktion

29 Så er der kun tilbage at ønske lytterne godnat.

Denne konstruktion strider mod den regel, der kræver *det* på subjektsplads, når subjektet er en infinitiv (*Det er i orden at levne*). Konstruktion med *det* er da også fuldt mulig. Men hvordan forklare *der*? Det er Mikelsens *kun*-regel (DK97 p. 43), der atter er på spil. Sætningen betyder jo: ‘Så er der kun det ene, dvs. ikke *andet* tilbage end at ...’ med regulært ubestemt navneagtigt subjekt.

Ingen

Substantivisk *ingen* er mere abnormt, end jeg troede i DK97 p. 41, 82. Som nævnt indgik det tidligere – sammen med *nogen* – særlig ofte i *der*-konstruktion, idet det ofte trodsede eksistens-kravet (tilsvarende i tysk og islandsk). I vor tid gælder det modsatte: *Ingen* forenes i stadig ringere grad med *der*. Vi kan stadig sige *Der kommer ingen ind her!* og *Der drilles ingen med det!* (passiv, derfor intet eksistens-krav), men de unge er ikke meget for det, og i følgende tilfælde er ukløvet *der*-konstruktion klart gammeldags/forældet:

- 30 Der har ingen været på den ø før Chr. IV.
- 31 Der vil ingen komme ind her.
- 32 spørge, vad ieg livte af i di 3 dage, da der ingen kom tel mig? (Ole Kollerød 1840 p.10).
- 33 Der måtte ingen komme ind i bryggerset (ØMO).

Grundene hertil er ret nærliggende: 1) *Ingen* ligger i gråzonen mellem bestemt og ubestemt. Det betyder jo ‘om *alle* gælder det, at de *ikke* ...’ og skulle derfor strengt logisk behandles som *alle* og (*en*)*hver*, der er uforenelige med *der*. *Ingen* føles dog mere ubestemt end hine. Den almindelige bestemthedsprøve »Er entiteten identificeret for modtager?« kommer til kort, da der ikke er noget at identificere. Vi er i en gråzone. 2) *Ingen* bruges meget ofte om en delmængde (‘ingen af de pågældende’), hvor det jo helst ikke forenes med *der* (DK97 p. 50), og dét smitter af på de tilfælde, hvor *ingen* gælder alle i hele verden, da dette skel ofte er uklart. 3) *Ingen* har en syntaktisk abnorm placering, idet det står på »negations-plads«, der egentlig kun tilkommer nægtelser, men her også gælder et nominal, da man ikke kan skære et ord over (jf. *ikke* ... *nogen* med regelmæssig placering). – Det er netop i de tilfælde, hvor *ingen* står på »ubetvivlelig negations-plads«, dvs. hvor verbet er delt eller forefindes i en ledsætning, at substantivisk *ingen* ikke længere er kurant i en ukløvet *der*-konstruktion.

Eksistens

Non-eksistentielt der

Til mere eller mindre faste udtryk med non-eksistentielt *der* – jf. DK97 p. 37-38 om *tilkomme*, *dumpe*, *bestå* – kan føjes typen:

- 34 Der er gået noget i stykker.

35 Der er gået en sikring.

36 Der er sprunget en fjeder.

Måske kan den ses som eksistentiel, nemlig som ophør af eksistens, for sikringen og fjederen er jo på en måde ophørt at eksistere.

Uden bortforklarings-mulighed har vi

37 Der er 41 km til Athen.

Sml. svensk og engelsk, der har non-eksistentiel form: *Det är 41 km till ...* hhv. *It is 41 km to ...*, ikke \div *Det finns 41 km till ...* / \div *There are 41 km to ...* Jeg forklarer den som opstået af *Der er langt til ...* (type 5) og *Der er et stykke vej til (vi kommer til) ...* (type 1), der er eksistentielle.

Non-eksistentielt der + prædikativ

Efter DK97's hovedregel kan der i almindelighed ikke være *der*-konstruktion i en sætning med prædikativ, eftersom en sådan normalt ikke er eksistentiel. Forskellen mellem en *være*-sætning med adjektivisk prædikativ og en eksistentiel sætning med det samme adjektiv attributivt er lille, men klar:

38 En rose var hvid. / \div Der var en rose hvid. / Der var en rose, der var hvid.

39 Der var en hvid rose.

I 38 ønsker afsenderen at fortælle, at en rose havde en bestemt egenskab, i 39 derimod, at der fandtes en bestemt rose med denne egenskab, som ikke nødvendigvis er vigtig i sammenhængen. I mindst ét tilfælde i dansk er en sætning af 38-form semantisk lig 39, dvs. eksistentiel, hvorfor den da også kan *der*-konstrueres:

40 Der er en stilling ledig som bolchekoger.

Her er det ikke afsenders mening at prædicere en interessant egenskab, 'ledig', om en stilling, i modsætning til, at den fx kunne være besat eller vellønnet, men blot at der findes en ledig stilling (at søge). Dét ses også af, at den ikke mundret – i denne betydning – kan *der*-kløves:

41 ?Der er en stilling som bolchekoger, der er ledig.

idet *der*-kløvninger (DK97 p. 57) overvejende er non-eksistentielle og har et (mindre interessant) tema, om hvilket der siges noget nyt og interessant.

Jeg har endvidere fundet tre varianter af den i DK97 nævnte non-eksistentielle *Der er noget* *galt*-konstruktion, nemlig:

42 Der er noget i vejen.

43 Er der noget los?

44 Der er 'ikke 'noget for'gjort ved 'det.

De kan være opstået, som jeg formodede, af *Der 'er noget 'galt*; en anden mulighed er, at oprindelsen er *i vejen* med mere eller mindre pålydende betydning, for dén er jo eksistentiel og kan have trukket de andre med sig. Men det mest sandsynlige, når de ses samlet, er, at de er levn af ældre tiders non-eksistentielle *der*-konstruktion ved ubestemt pronomen (DK97 p. 41). – Det samme gælder mit seneste fund:

45 Der er ikke meget/noget vundet ved ..., hvor *vundet* må opfattes som prædikatív. Den kan varieres synonymisk på forskellig måde, fx

46 Derfor tror Kjeld Møller Pedersen heller ikke på, at der er det store sparet ved at nedlægge amterne (Berl.Tid. 30-5-2002, forsiden sp. 7). Konstruktionen ækvivalerer jo med *Der er ikke vundet meget/noget ved ...* osv., en ordinær non-eksistentiel passiv, og jeg vil tro, at det er denne ret subtile forskel, der har bevaret den.

Non-eksistentielt there + prædikatív i engelsk

I DK97 står p. 80, at engelsk er kommet længere i *der*-evolutionen end dansk ved at tillade *there* i sætninger med prædikatív:

47 There were two students dead drunk

Men det er jo en ærgerlig lapsus. Dansk har haft sådanne sætninger, se eks. 112 i DK97 eller:

48 Thii der bliffuer twinde fordømede modh en bliffuer salig (Chr. Pedersen 1515, GDO; ingen lokal reference)

men har, fordi eksistens-kravet stadig blev strengere, forladt dem igen bortset fra rester med *nogen* og *ingen* som subjekt. Dansk er altså også på det punkt *der*-evolutionært foran engelsk. Generelt må det dog siges på grundlag af mine sonderinger i gammeldansk (Ordbog), at non-eksistentiel sætning med *der*, bortset fra dem med *nogen/ingen*, aldrig har været særlig almindelig.

Pseudo-eksistens ved abstrakter

I DK97 p. 38f. gennemgår jeg *der*-konstruktionens eksistens-krav ved abstrakter. Jeg viser, at vi har *der* ved en række abstrakter, selvom eksistens-kravet i mange tilfælde ikke er opfyldt, som fx i *Der er forskel på ...* Vi møder her en højst interessant spænding mellem sprog og tanke, som jeg har lyst til at præcisere.

Vi har tilfælde med 1) ægte eksistens (så ægte, som den nu kan være ved et abstractum), 2) klar non-eksistens, 3) logisk non-eksistens, der dog *fremstår* for sprogbrugerne som eksistens, såkaldt pseudo-eksistens.

Type 1) har vi ved følelser og stemninger (*Der var stor sorg*). Hvad disse u håndgribelige ting end er, så er det helt rimeligt at opfatte dem som noget, der findes eller ikke findes diverse steder i verden. – Hertil hører også levende metaforik, hvor afsender reelt beskriver et non-eksistentielt forhold, men bevidst bruger en sammenligning med noget eksistentielt, fx *Der er en stemme i mig, der siger ...*, jf. det af mig nævnte omvendte forhold: Den reelle mening er eksistentiel, metaforen non-eksistentiel, hvorfor *der* er udelukket: ÷*Der slap en sømand hånden taget*. Og hertil kan vel også regnes institutionaliserede processer (jf. DK97 p. 39-40) såsom retssager, dansktimer, morgensang, spejdermøder. De indebærer alle, at bestemte fysiske ting (dommere i ornat, elever, lydbølger, spejdere) *forefindes* et sted i verden.

Type 2) har vi ved egenskaber og forskelle – samt begivenheder og tilstande i forbindelse med *ske* (og synonymmer), samt selve ordene *tilstand*, *forhold*, *overgang* (m.fl., DK97 p. 39). Når vi fx siger, at der er tyngde i brødrene Laudrups støvler, forestiller vi os ikke, at noget bestemt *eksisterer* i støvlerne; der er indlysende tale om, at de herrer er gode til at skyde hårdt. Og når vi siger, at der er forskel på dit og dat, fx

48 Der er forskel på Netto og Perchs Tehandel.

49 Der er to hovedforskelle mellem den indiske og den afrikanske elefant,

så kan man ganske vist tænke på noget fysisk eksistentielt (Netto har kassedamer, den ene elefant har måske et særligt ryg mønster), men oftest vil forskellen være ganske non-eksistentiel: Perchs personel er gammeldags, den afrikanske elefant er større og har forholdsvis større ører – og dette står afsender krystalklart. *Der*-konstruktion må altså i disse tilfælde have særforklaring. Og dén kunne være, at det er for mentalt anstrengende ved disse abstrakter at opfylde eksistens-kravet helt, så at man forfalder til håndgribelige ordkriterier såsom altid at tillade *der* ved *ske/foregå/indtræffe* (der ofte veksler med det *der*-tilladende *være*, DK97 p. 40) og *mulighed* (men aldrig *umulighed*, p. 39): Både *ske/foregå/indtræffe* og *mulighed* forekommer tit i eksistens-udsagn, fx om forsvindingsnumre eller regnvejr, men nok så ofte er de klart non-eksistentielle, fx om slagsmål, fallit eller forbedring.

Tilfældene af type 3) er de mest interessante. Her opfatter sprogbrugerne – eller deres forfædre – umiddelbart et udsagn som eksistentielt og bruger følgelig *der*, men ville ved nøjere overvejelse indse, at dette er en logisk fejltænkning. *Der* ved pseudo-eksistens fremstår dermed ikke som undtagelse fra eksistens-reglen, eftersom sprogregler naturligvis følger

umiddelbar tankegang, ikke middelbar. Når vi fx rask væk bruger *der* ved årsager (uomtalt i DK97):

51 Der er grund til at tro, at ...

52 Der er 2 hovedårsager til tidevandet, så *oplever* vi, if. min introspektion, umiddelbart, at vi hævder, at noget bestemt findes i verden. Jævnfør dén helt stivnede metaforik, at vi har *fundet* årsagen, som om den lå derude et sted og ventede på sin skarpøjede opdager. Hvis de to hovedårsager i 52 imidlertid er månens tiltrækning og jordens rotation, så må jo enhver erkende, at dette ikke er noget eksistentielt. Tilsvarende mht. tid. Udsagnet

53 Der er tyve minutter igen

foregøgler os, at der *foreligger* tyve minutter af *tidspølsen* til vores disposition inden hængningen/togafgangen osv. Jævnfør *Du* har *tyve minutter*; *hvad vil du bruge dem til?* (Svenskerne går skridtet videre og siger *Du har 20 min.* på dig). Reelt er tid ikke noget eksistentielt, tiden er der og går altid, så der er aldrig brug for eksistentielle udsagn om den. I stedet for 53 var det logisk rigtigere at sige *Det varer tyve minutter (før ...)* eller *Det er 20 min.* senere, *når ...*, som visse indianersprog siges at formulere det. Og dette er jo ingenlunde fremmed for vor europæiske tanke. Egentlig ved vi så udmærket, at tid modsat pølser er noget ganske u håndgribeligt. Man kan derfor ikke uden videre sige, at sproget her påvirker tanken – eller fejltanken sproget – men på det lavere bevidsthedsplan er der måske en uheldig spænding. I hvert fald er det sikkert en stor fordel, når man skal tænke over indviklede problemer som årsagsloven, lysets tøven eller relativitetsteorien, at sproget passer til virkeligheden som en handske til en hånd. Men det gør dansk altså ikke.

Og når jeg tør hævde dette og har spundet denne ende over pseudo-eksistens, er det naturligvis, fordi eksistens-kravet er så forbløffende strengt ved concreta. Her spiller formen en ubetydelig rolle i forhold til betydningen, se mine ekss. 35-69 i DK97. Det bedste bevis herpå er nok den *der*-modsætning, dvs. eksistens-modsætning, vi har i typen *Der gik tre tilbage* (uacceptabelt ved *gik* = 'spadserede') eller *Der synger kun 20 i koret* (uacceptabelt ved *synge* = 'reelt synge, ikke blot mime').

Manglende eksistentielt der

I DK97 p. 37 er der opremset en længere række konstruktioner, fx *Der ventede ham en festmiddag*, der på trods af deres objekt er eksistentielle, og som følgelig tager *der*, hvilket viser, at eksistens-reglen overflødiggør den ældre objektsregel. Samtlige konstruktioner har humant objekt, og

dette får i alle tilfælde en vis karakter af indirekte objekt. Følgende konstruktion

54 Saa tog en ny Revolution sin Begyndelse (H.C. Branner Legetøj p. 263)

har også objekt trods sin 'ske'-betydning (der jo normalt er *der*-forenelig, jf. *Der begyndte en ny revolution*), men objektet er ikke humant og har ikke hensynslede-karakter. Dette og det litterære præg har umuliggjort *der*.

Obligatorisk der ved eksistentielt være/blive

Som nævnt i DK97 p. 53 tager eksistentielt *være/blive* – selv i litterært sprog – obligatorisk *der*; dette i modsætning til fx islandsk og engelsk (*A stain was on his shirt*). Siden har jeg fundet en undtagelsestype, fx

55 På det sted har engang været en gammel kæmpehøj.

Undtagelsestypen har *fremrykket* stedsadverbial. Jeg tror, den skal forklares ved, at *der* i denne konstruktion i det oprindelige sprog var pleonastisk. Ganske vist er subjektsvikaren generelt opstået af sætninger som *Dér stod en hest, på marken*, men her er *på marken* tydeliggørende og knap nok planlagt ved sætningens begyndelse. – Det synes at *være*'s høje frekvens, der har ført til det normalt obligatoriske *der* (DK97 p. 54), og den regel skal sammenholdes med, at også *bestemt* subjekt + eksistentielt *være* uden trykstærkt stedsangivelse kræver et *der*; nemlig stedsadverbiet *der*:

56 Knud kan ikke være der.

57 Vil den forskel mellem dem blive ved at være der om tre år?

hvad der måske synes ret selvfølgelig, fordi i hvert fald 56 uden *der* virker meningsløs. Men man skulle faktisk vente, at 56 uden *der* kunne have underforstået 'der' ganske som vi har

58 Så kom svigermor Ellen. Per gik ['derfra i vrede'].

At jeg har ret heri – at *der* er en specifik sprogregel på spil – fremgår klart ved sammenligning med *være*'s synonymmer:

59 Det viste sig, at brevet ikke fandtes/eksisterede/optrådte/figurerede/÷var ['den dag på det sted'].

Ganske vist er det påkrævede *der* (*der*) her stedsadverbial, som jo har en lidt anden placering end subjektsvikaren (*I går var tyven der igen / I går var der igen en tyv*), og ganske vist er reglen svagere ved bestemt subjekt, idet den her suspenderes ved trykstærkt stedsadverbial:

60 I går var tyven (÷*der*) igen i haven.

61 I går var der igen en tyv i haven [*der* obligatorisk].

men alligevel må *der* være tale om en regelafsmi-
 tion med obligatorisk *der* ved ubestemt subjekt + eksistentielt *være* til
 bestemt subjekt + eksistentielt *være*. En sådan *regelinterferens* har hid-
 til været hjemløs i vore grammatikker, så jeg kan ikke give gode paral-
 leller; se dog nedenfor om subjektsvikarens afsmi-
 tning på det relative *der*.

Reglen om eksistentielt *være/blive* med obligatorisk *der* (adv.) har i
 øvrigt de velkendte undtagelses-konstruktioner

62 Knud er ikke mere,

og det Gudspåkaldende og religiøst farvede:

63 Du, som er, var og evigt vil være, ...

64 I begyndelsen var ordet,

der enten kan regnes som en særlig, super-eksistentiel betydningsvariant
 uden mindste strejf af nuancen 'forefindes', eller som almindeligt eksis-
 tentielt *være* og da en undtagelse, *der* for en yderst sjælden gangs skyld
 gør klichéen »undtagelsen, *der* bekræfter reglen« sand. For den stilistiske
 effekt består jo netop i at bryde reglen om obligatorisk stedsadverbial.

Det ser ud til, at *der* bliver obligatorisk ved *være/blive* – med de nævnte
 undtagelser – engang i 1800-tallet. Jeg har fundet et par belæg fra ca.
 1750 med nu sprogstridigt manglende *der*:

65 Nu omstunder er mange Facons paa Paruquer (Holberg epistel nr. 90,
 DDR).

66 Hos Isenkræmmer Raupach i Vimmelskafet nest ved Bageren Sr.
 Strahlendorph er alle Sorter haugefrø at bekomme af beste bonite
 (Avisreklame 1753, DDR p. 41)

samt et fra 1818:

67 og naar de kommer sammen, saa bliver dobbelt Gammen (Rask I p.
 302).

Rask kunne godt her mistænkes for påvirkning fra sit elskede islandsk,
 men noget groft brud med samtidens dansk kan *der* naturligvis ikke være
 tale om hos verdens største sprogforsker.

Krav til verbet i passiv der-konstruktion

I DK97 p. 34 nævner jeg kun få indskrænkninger i den vide, non-eksi-
 stentielle brug af *der* i passiv. Det skal derfor slås fast her, at det ikke er
 muligt at bruge *der* ved opleve-verber og andre agens-løse non-eksi-
 stens-verber:

68 Kun to børn bliver (≠*der*) elsket i den børnehave [sml.: ... fremhæves
der ...].

69 Ved tolvtiden føles (÷der) en nagende sult [sml.: ... registreres der ...].

70 I flere grupper opleves (÷der) en generthed [sml.: ... beskrives der ...].

71 I det fjerne sås (÷der) en betjent [sml.: ... blev der tilkaldt ...].

72 ÷Der blev misfarvet 3 tænder [sml.: ... udtrukket ...].

Denne restriktion gælder også *der bages*-typen (DK97 p. 62), der har betydningen 'human viljesbestemt aktivitet udført af et ubestem(melig)t subjekt, »man«, på allermindst 2 personer'. Og dét uanset, om denne udvides med subjekt (logisk objekt) – det kan den nemlig:

73 Der blev bagt brød,

74 Der blev danset tango

uden at løbe sammen med almindelig passiv-vendt *der*-konstruktion, der jo ikke har denne specielle tyd (det forudsætter vist, at subjektet står nøgent og indgår i enhedstryk med verbet. *Der blev 'bagt 'to 'brød* er altså almindelig passiv). Konklusion: *Der* tillades i passiv kun ved eksistens- og agens-verber (undtagen, naturligvis, relativt *der* og *hv-* + *der*, der begge endnu en gang skiller sig ud). Der er altså ikke helt så stor forskel mellem *der* i aktiv og passiv, som jeg først troede. – Disse iagttagelser er inspireret af Teleman et al. 1997, der har

75 ÷Det irriterades några besökare av den grälla färgsättningen.

Overraskende eksistentielt der

De mange *der*-konstruktioner, der, når man ser nøjere til, viser sig at være eksistentielle, fx *Der synger højst 50 i det kor* (men ÷*Der synger en mand*), kan suppleres med en morsom type:

76 Der skulle en dreng med bussen.

Den betyder 'Der stod en dreng ved stoppestedet, der skulle med busen'. Hvis subjektets placering ikke er en del af meddelelsen, og denne dermed ikke er eksistentiel, er *der* umulig: ÷*Jeg forærede mit klippekort væk, for der skulle en dreng med bussen*. Her er kun *der*-kløvning mulig (på sædvanlig vis).

Relativt *der* eller Hovmod står for Fald

I DK97 opstillede jeg p. 69-71 to relative *der*-problemer. Det første lød: Hvorfor tillader kun lavsprog subjektudfyldning i typen

77 Manden, som der havde et ar i panden, ...?

Forhåbentlig har mine læsere ikke tænkt for dybt over det, for det er et falsk problem. Jeg overså, at en relativsætning – ganske som en sætning med fremrykket led – som et allround karakteristikum har en *tom* plads, på grammatiker-amerikansk kaldet et *gap*, nemlig *dér*, hvor fællesleddet (/det fremrykkede led) syntaktisk passer ind i sætningen. Manglende *der* er følgelig det forventede.² Ligesom *der* intet mærkeligt er ved, at også *svensk* her forsager sin subjektvikar (som jo er analog med den danske):

78 ÷Mannen som det hade ett ärr i pannan ...

Tværtimod bliver det lavsprogets *som der*, der kræver forklaring. Man kan vel ikke ligefrem afskrive muligheden af, at lavsprog har følt trang til at udfylde subjekts-gappet, men der er jo ellers ikke mindste tendens i nogen nordisk sprogvariant til at udfylde relativsætningers tomme plads:

79 Manden, (som) jeg tævede (÷ham) i går, ...

osv. Så tom plads kan umuligt være hovedforklaringen.

Hermed kommer imidlertid relativkonstruktion i nyt lys. For hvis vi i højsproget ikke kan tillade os at kalde relativt *der* for en subjektvikar, så må Jespersen have ret i, at det må analyseres som en relativ-konjunktion (alternerende med *som*). Se Jespersens argument i DK97 p. 70. Historisk var *der* en ren relativ-konjunktion indtil 1750, formentlig opstået af

80 Hesten, *dér* står/fole, på marken, er præstens

osv. med relativt nul helt uden forbindelse til subjekt, ubestemthed og eksistens. Det fremgår klart af den gamle brug ved non-subjekts-fællesled:

81 Thæt ondæ bloth, thær man far af wintærs kuld (Henrik Harpestræng ca. 1300, Mikkelsen p. 299).

Udelukkelsen af *der* fra ca. 1750 i sådanne relativsætninger kan dog kun forklares ved, at *der* klæber en – letforståelig – subjektsfornemmelse til *der*. Og når i 1700-tallet det bliver umuligt at droppe dette *der* (for så vidt det ikke erstattes af *som*), peger det i samme retning, nemlig på subjektvikar-tolkning, thi: Højfrekvente obligatorisk tryksvage konjunktioner kan droppes, subjektvikarer kan det, i uformel tale, ikke. Alligevel tvinges vi til at analysere relativt *der* som overvejende en konjunktion: 1) fordi vi ikke vil operere med udfyldning af fællesleds tomme pladser i relativsætning, 2) pga. Jespersens argument. Og endelig 3) fordi *der* intet behov har været i svensk og norsk, endog norsk riksmål (*der* bruges kun *som*; Guttu 1986 u. *der*), endsize i andre nordiske sprog, for subjektvikar i relativsætning per se.

Forklaringen på lavsprogligt *som der* kan ikke operere med pleonasme: To relativ-konjunktioner, der for tydeligheds skyld hober op. Dertil er rækkefølgen for fast, nemlig obligatorisk, og med *der*, betegnende,

sidst, i nærheden af »s«, og endnu nærmere »s«, når det andet lavsprogsalternativ bruges: *som at der*, hvor *at* naturligvis er en konjunktion, og der ikke kan være tvivl om, at den kreative lavsprogsbevidsthed (i sin tid) opfattede *der* som subjektsvikar. Rækkefølgen i danske ledsætninger er jo fast: specifikt konjunktion + non-specifikt *at*, fx *fordi at, mens at, når at*, + subjekt. Der er også en tredje lavsprogsmulighed: *at der*, hvor den specifikke konjunktion er udeladt, men den non-specifikke bevaret. – *Som der* er i dag helt kurant blandt unge med kortere uddannelse; *som at der / som at / at der* derimod meget gammeldags, især københavnske, og måske uddøde.

Forklaringen må være, at *der* fra ca. 1750 (hvor det påbegynder begrænsningen til subjekts-fællesled) – ikke *indsættes* i »s«, for *dér*, sådan cirka, har det jo hele tiden stået som allround relativ, men – *associeres* med det statistisk dominerende *der* i helsætninger, subjektsvikaren. Udviklingen igangsættes eller fremmes af, at *der* på den tid mister sin funktion som tidskonjunktion (*Der han så Staden, ...*) og efterhånden også som relativt adverbial ('hvor'), så at det derefter kun kendtes som subjektsvikar i helsætning.

Der er imidlertid også en tredje måde at analysere relativt *der* på. Relativt *som* og *der* signalerer jo ikke bare, at der nu følger en relativsætning, og at fællesleddet står som hvad som helst (*som*) hhv. subjekt (*der*) i relativsætningen. De fortæller også om selve korrelatet, at dette er et navneagtigt led i oversætningen og hverken et adverbial eller hele oversætningsstammen, thi i så fald skal dansk – modsat islandsk, der kan bruge *sem* til det hele – have *hvor* (steds- og tidsadverbial) eller *hvad/hvilket* (oversætningsstamme). Men relativkonjunktioner, der signalerer noget om, hvilket korrelat de henviser til, og som jo står i en sætning, der fonetisk, men ikke semantisk, mangler netop dette led(s modsvarighed), kan meget let opfattes som *repræsenterende* dette led, ikke mindst hvis de ofte står *dér*, hvor det manglende led skulle have stået, og det gør de jo i flertallet af tilfældene, nemlig når fællesleddet er subjekt, og der ikke bruges lavsprogligt *som at / som der / som at der / at der*. Vi er her rykket uhyggelig tæt på den – også af mig – foragtede analyse af *som* og *der* som relative pronominer, en analyse, der i generationer har delt grammatikerne i 1. og 2. sortering. Det bør den dog fortsat gøre, for et pronomen skal naturligvis stå i stedet for et nomen, korrelatet, og *som* og *der* viser jo intet om, hvilket ord korrelatet er, sådan som fx *quis, das, hvilke, hvem* peger på egenskaber ved selve korrelat-ordet. I øvrigt viser det forhold, at *som* skal indlede sætningen og ikke som de andre pronominer kan føl-

ge en præposition (... , *på hvilken* ...) klart, at det er en konjunktion. Alligevel oplever jeg det som flovt efter 38 år at erkende, at *som* og *der* repræsenterer korrelatet – samtidig med, at de er relativ-konjunktioner på konjunkional-pladsen (der kun i det almindelige »specialtilfælde« kan forveksles med subjektets plads). Men der er ingen vej uden om Canossa: Relativsætningen i

82 Laila, som jeg hver dag glæder mig over, ...

slutter med en præposition, som semantisk styrer fællesleddet. Hvis *som* analyseres som en korrelat-repræsentant, er præpositionen efterstillet som i

83 Hende glæder jeg mig over.

Hvis *som* analyseres som relativpartikel, står *over* absolut, evt. foran det implicitte fællesled. Vi kan ikke se på *over*, hvor dets styrelse står, men vi kan høre det! *Over* har her obligatorisk bitryk (med stød), og bitryk bruges ved nominalstyrelse kun på efterstillet præposition. Jf.

84 'Lars så 'på.

85 'Hende 'så jeg 'på.

Jeg må også erkende, at jeg har ganske samme postpositions-fornemmelse i 82 som i 83.

Endelig falder mit og andres hovmod definitivt på følgende:

86 Knud så et barn, som hjalp sin far [faderen er – entydigt for alle – barnets].

87 Knud så et barn, som hjalp hans far [faderen er i ældre rigsmål entydigt Knuds].

Subjekts-refleksionen er altså ganske som i helsætning med eksplicit subjekt. Hvis *som* blot er en relativ-konjunktion (dvs. blot signalerer, at der nu følger en relativsætning), er der intet eksplicit subjekt i ledsætningen, og så er det mere end mærkeligt, at der kan forekomme et reflexiv, for der er intet i sætningen at reflektere. Og at *hans* i 87 entydigt reflekterer *Knud*, skønt både *Knud* og *barn* står uden for sætningen. Nej, *som* må pinedød opfattes som relativ konjunkional *repræsentant*. Tilsvarende ved *sig*: *Hvem var det? Det var Nete, der bad Eva komme hjem til sig.*

Som *der-forbuddet* i *En bog, der lå på gulvet etc.*

Vi har nu forsøgt at forklare højsprogets forbud imod *som der* såvel som lavsprogets brug heraf. Forbuddet skyldes, at der generelt ikke skal indsættes nogen vikar/repræsentant på fællesleddets tomme plads i en relativsætning. Lavsprogets *som der* skyldes, at *der* på trods heraf er blevet associeret med helsætningens subjektvikar, der jo er *der's* dominerende

funktion i sproget. – Vi mangler da at forklare, hvorfor *som der* også er »forbudt« i højsprog dér, hvor *som* er en relativkonjunktion efterfulgt af en relativsætning med normal eksistentiel *der*-konstruktion, fx *÷en bog, som der lå på gulvet*. Min forklaring af denne grundtype med *ubestemt* korrelat og *eksistentiel* relativsætning er fortsat som i DK97: Relativsætningen har semantisk set bestemt subjekt og skal derfor ikke have *der* (i lavsprog skiller disse relativsætninger sig naturligvis ikke ud). Argumenterne er *dels* det »svenske«: Svensk har et ganske lignende forbud, og dét kan ikke skyldes, at der klæber noget odiøst ved *som det*, for ingen siger sådan. *Dels* dette, at typen omfatter en *som der-forenelig* undergruppe med ægte ubestemt fællesled både i over- og undersætning:

88 På fjerdedagen red vi ind i dalen i sol og megen varme, som der gerne kommer i denne dal i det vejr.

Fællesledet i 88 er ubestemt i begge sætninger, og det er ikke helt det samme. Den varme, der netop var hin dag, kommer jo ikke igen og igen. Omhyggeligt skriftsprog bruger *hvad* som relativkonjunkional i sådanne tilfælde, men *som* er acceptabelt. Relativsætningen i 88 udgør en normal *der*-konstruktion med ubestemt subjekt. Derfor *som der*. Og tilsvarende har svensk naturligvis *som det*:

89 med mycket värme, som det gärna kommer i denna dal.

Havde relativsætningen fx lydt *som var opstået kort forinden*, altså med ægte fælles led, der dermed er identificeret dvs. bestemt i ledsætningen, kunne den aldrig i højsprog have haft *som der*.

Til denne gruppe af relativsætninger med ubestemt korrelat og semantisk ubestemt subjekt hører også »sammenligningssætninger« som

90 Du skal have (lige)så mange bank, som der kan ligge på dig!

der reelt er relative. Her sker der jo heller ingen »forvandling« til bestemt subjekt i relativsætningen, hvorfor *som der* er helt i orden. Tilsvarende i svensk.

Min forklaring på *som der*-forbuddet stemmer også med, at *som der* er helt i orden i højsprog i typen *en bog, som der virkelig er gods i*. Her er relativsætningen evident en eksistentiel *der*-konstruktion med ubestemt subjekt.

At forbuddet i højsprog mod *som der* (hvor det gælder) delvis er opstået som en *fortænkt* skriftsprogsmodvilje mod en (misforstået) lavsocial pleonasme, tør jeg ikke afvise. Men der er, som det fremgår af konjunktionsargumenterne, samlet nedenfor, også gode grunde til *sontant* at opleve en pleonasme. Og dét er jeg overbevist om har været hovedgrunden til forbuddet: Man skal lede meget længe hos skolegram-

matikerne, før man finder forbuddet udtrykt. De, der ser det som et skolemesteri, ligger snarest under for en fordom om, at højsprog er en kunstig konstruktion.

Lad os nu line alle argumenter op: *Der* er en relativkonjunktion, fordi

1. Det står i spidsen af relativsætningen, og det ville være en abnormitet at udfylde fællesleds-pladsen.
2. Jespersens argument vedr. obligatorisk *som/der* i parentetisk relativsætning taler derfor.
3. *Der* var en relativkonjunktion i det gamle sprog, og ingen af de andre nordiske sprog har udviklet *der* til en subjektvikar i relativsætning eller udfyldt »s« med nogen som helst subjektvikar.
4. *Der* lader sig frit erstatte af konjunktionen *som*, som det i nutiden så småt trænges tilbage af.
5. Relativt *der* opfører sig helt anderledes end subjektvikaren i helsætning: Betingelserne »ubestemt«, »eksistens« og »rema«, samt i passiv: »agens«, mangler.

Ikke desto mindre klæber der en subjektforførmelse til relativt *der*, idet

1. *Der*, der i helsætning altid er subjektvikar, bruges kun ved subjekt-fællesled.
2. *Der* kan ikke uden videre droppes (relativt nul), kun erstattes af *som*, der imidlertid ved subjekt-fællesled heller ikke uden videre kan droppes, dvs. det skal markeres, at det manglende led i relativsætningen er subjekt, og det kan jo kun stimulere til opfattelsen af, at *der* og *som* slet og ret er subjekt.
3. I lavsprogets *som (at) der / at der* må *der* nødvendigvis være subjektvikar. Bemærk i den forbindelse, at et lavsprogligt relativt *at* skal følges af *der* ved subjekt-fællesled.
4. At *der* ikke uden videre kan droppes, står i modsætning til, at de højfrekvente »sikre« konjunktioner *som* og *at* generelt godt kan droppes, mens helsætnings-*der* naturligvis heller ikke uden videre kan droppes.
5. I lavsprog bruges aldrig *der at*, skønt *at* er almindeligt i lavsprog efter alle konjunktioner.
6. Ingen siger *der der*: *÷fferskyer, der der ofte kommer på den årstid, ...* – altså hvor ledsætningen i sig selv rummer en eksistentiel *der*-konstruktion.
7. Forbuddet mod *..., og der ...* (DK97 p. 71) er som påvist reelt en regel om, at *konjunktion* ikke kan droppes efter *og* i ledsætning

uden ellipse (\div *Hun sagde, (at) hun var syg og hun i øvrigt ikke havde tid*). Sproget behandler altså her klart kun *som* som en relativkonjunktion.

Under alle omstændigheder repræsenterer *som* og *der* korrelatet – uden dog at være relativpronominer.

KONKLUSIONEN BLIVER, AT RELATIVT *DER* I HØJSPROG ER EN RELATIVKONJUNKTION MED AFFINITET I SPROGBRUGERNES BEVIDSTHED TIL SUBJEKTSVIKAR, MEN I LAVSPROG EN SUBJEKTSVIKAR MED AFFINITET TIL RELATIVKONJUNKTION. Dét er mit resultat, men som det ses, er det et uhyre vanskeligt spørgsmål, der til syvende og sidst ikke kan løses eksakt pga. den grammatiske terminologis manglende skarphed.

Den historiske udvikling af relativkonjunktionerne

Vi er nu rustede til at se på, hvorledes relativkonjunktionerne har bølget frem og tilbage i sproghistorien. På grundlag af Diderichsen 1941 og 1938's glimrende oversigt samt Mikkelsen, Falk & Torp p. 143, GG §§584-592, Kalkar og *der-* og *som-*artiklerne i ODS, ODS-S, ØMO, Feilberg og JO kan udviklingen tegnes som følger.

URNORDISK kan formodes at have haft de samme muligheder som den følgende periode. Nul findes 2 gange: *sá þat brjútiþ* (Stentofte ca. 600), *sár þat brýtr* (Bjørketorp ca. 650; *-R* kan ej være enklise, da formen altid var (*e*)s) 'den, der bryder det, ...'. Nul må have tilhørt specialtyper, da der alene i dansk er ca. 30 modeksempler med konjunktion før 1200.

FÆLLESNORDISK, VIKINGETID OG OLDNORDISK har oprindeligt enerådende *es* / '*s* (yngre *er*, yngre *eð*) med varianterne *es* + pers.pron., og dem.pron. + *es*, og den endnu mærkeligere: korrelat + tryksvagt dem.pron., der følger relativsætningen, når denne står distant, og altså ubetvivleligt tilhører denne, men dog står i korrelatets kasus, + *es* (*matar ok 'váða er 'manni 'þorfl þeim er hefir um 'fjall 'farit*), hvad der er ukendt i fx latin. Sammenligningskonjunktionen *sem* trænger dog frem i oldnordisk (der på det punkt er mere avanceret end ældre middeldansk). Nul er fraværende i forngutnisk og ret sjældent i oldnordisk (findes ved alle slags fællesled; ikke overleveret til nysislandsk), men må have været mere almindeligt i dansk, se følgende periode.

I ÆLDRE MIDDELDANSK indtil 1330 afløses, i en bølge fra jysk mod skånsk og svensk, *ær af thær*, en sammenblanding af *ær* og adv. *thær* (<

hesten, dér står, på marken, ... med relativt nul). I jysk er *thær* blevet gennemført før 1241. – *Som* (oprindeligt sammenligningskonjunktion) findes kun i *hvo som, hvad som* og *hvor som* ‘hvor der’ analogisk efter *swā/slīk sum*. – Relativt nul er ret almindeligt i de ældste kilder, men Diderichsens detailregler peger på en ældre tilstand uden nul. Pron. + *ær* (der kan udelades) er stadig brugbart (*fughlæ the ær af grimmæ naturæ æræ*. SkL).

Ca. 1400 ekspanderer *som* voldsomt i en bølge fra skånsk (vel < svensk) mod vest. Ældste belæg i originaltekst: 1374; sjældent før ca. 1400. Det dominerer generelt allerede fra 1425 over *der*; *som* næsten fortrænges bortset fra udpræget jyske tekster. – *Som* er ældst i svensk, fra ca. 1000, senere i norsk (fra ca. 1200) og islandsk (fraværende i den ældre Eddas kvad) og dermed senest i dansk. Selve bevægelsen (*p*)*ær* > *som* – og dennes grunde – er dog den samme.

Ca. 1400 optræder *at* som simpel relativkonjunktion. Nu kun i lavsprog. Det fandtes, sjældent, i oldnordisk, men er ikke belagt i ældre middeldansk.

I 1400-TALLET får vi *og* som relativkonjunktion (sjældent i oldnordisk). Forsvinder igen fra rigsmål med Holberg.

Ca. 1500 uddør i talesproget det ovennævnte gamle *thæn ær* som relativ. Efter 1330 naturligvis i formen *thæn thær*, men efterhånden mest uden konjunktion: *giwe ether godhæ raadh, the ether skal komme till stoor ære ...* (Sydrak, ca. 1490).³

I slutningen af 1600-TALLET dukker *som at op*. Lever videre i lavsprog, hvor det skal følges af *der* ved subjekts-fællesled.

Fra 1700 findes nul ved subjekts-fællesled i rigsmål kun i få specialtyper, der uddør ca. 1750.

Fra 1750 vender *der* tilbage – men kun i dansk. *Der* overhaler *som* ca. 1850. Men *der* begrænses nu, ca. 1750-1800, til sætning med subjekts-fællesled. Dette *der* kan med ophøret af nul-relativ ikke udelades, men kan erstattes af *som*. Begrænsningen gælder naturligvis også non-subjektet *der* = ‘stedet hvor’, der lever længst – pga. associationen til *dér* (yngst i ODS: Harald Kidde f. 1878 Vejle); det overlever i mønsk og jysk, jf. svensk. – Denne tredje relativ-bølge kunne på forhånd tænkes at have rod i talesproget og være et led i skriftens tilnærmelse hertil. Men et kærkomment belæg⁴ hos Wiwel f. 1851, opvokset i Hillerød, viser, at *som* i Wiwels tid var påfaldende almindeligt hos ældre af almuen. *Der*’s popularitet må derfor skyldes dets status som subjektsvikar, i forbindelse med forenklingen af *som*’s mange funktioner. – I dialekterne bevarer *som*

overtaget i skånsk-bornholmsk, mens det omvendt i jysk bliver marginalt (muligvis har jysk dialekt stort set aldrig haft *som*).

I 1700-TALLET opgives også non-subjektsbrugen af *der* som tidskonjunktion (vist lydret < *þegar* i infortis). Det overlever dog til vor tid i nordjysk, på Ærø og i Tårnbæk.

Ca. 1750 dukker *som der* som subjekt op i relativsætning, men det bliver kun almindeligt i lavsprog. Tidspunktet er helt naturligt, fordi *der* nu associeres med helsætningssubjektsvikaren, således at der ingenlunde foreligger pleonasme.

Også *som* indskrænkes. Ca. 1850 er det i højsproget slut med *som* efter adverbielt stedskorrelat: *på Fyn, som jeg boede* etc. (et levn har vi i *dersom* oprindeligt = 'der hvor') samt efter andre adverbialer og sætningsstammer: *Myggene svirrede, som jo er sjældent på den årstid* etc. Det sidste udryddes ikke helt i tale, hvad der vist skyldes en almen modvilje mod at indlede en relativsætning med *hv*-. Desuden bliver *som* meget sjældent i *det-kløvning*, faktisk sprogstridigt for de fleste. Og endelig forsvinder det spørgende ..., *hvem som ...* etc. næsten helt til fordel for *hvem der* (der ikke var nyt). – Vi ser altså, at både *der* og *som* begrænses i deres tidligere så mangfoldige betydningsvarianter og funktioner – i skarp modsætning til fx det oldnordiske *er*, der nærmest var en universalkonjunktion. Man kan vist godt tillade sig at sige, at vort sprog dermed er blevet mindre primitivt.

Fra ca. 1985 begynder *som* atter at hale ind på *der*, især i skrift, men også i tale. Min fjortenårige datter bruger således altid *som* i »relativsætning« i *det-kløvning* (*Det er mig, som har gjort det*. Umuligt for mig og talrige ældre).

Alternativet med adverbierne *hér/dér* i stedet for *der* (*En mand, dér bor, ...*) forsvinder SENT I 1900-TALLET, ja, kan måske endnu høres hos gamle. Flere grammatikere nævner det som kurant, yngst Diderichsen f. 1905.

Relativkonjunktionernes udvikling i københavnsk bliver da skematisk: *es > er > der > som > der/som > som*-ekspansion!

Der i *hv*-ledsætning

Jeg har fundet to yderligere argumenter for min radikale analyse af partielt spørgende ledsætning som en relativsætning (DK97 p. 65). For det første viser det sig, at oldnordisk og gammeldansk kan indskyde relativpartikel efter *hv*-ordet:

- 91 Wissu menn eigi hwat er undir bjó þessi ferð.
 92 Sithan scal dylia [‘nægte’] mæth tyltar [‘12 mands’] eth hvat fæ [‘husdyr’] sum dræpit varthær i bondans asyn (Skånske Lov B74, 81r, ca. 1240, GDO).
 93 Føther man wild diur. ællær wildæ fughlæ. hwerskyns ær the æræ [‘af hvad art de nu er’]. warthæ them. oc therræ gerningum (ibidem 57v).
 94 ofna hwas marko sum ær [‘på hvis mark det end er’] (Codex Runicus ca. 1290, p. 58 i Bertelsen).
 95 huar sum þæt liggær [‘hvor det end ligger’] (ibidem p. 59).

Overhovedet er i gammeldansk *hv*-ledsætning med *hv-* + *som* almindeligere end både *hv-* + (*d*)*er/at* og *hv-* + *nul* (der især bruges, hvor *hv-* er non-subjekt), se fx GDO og DgKK 1400-1600. I den arkaiske Skånske Lov bruges *som* dog næsten kun efter relativt *hv-*, ikke spørgende, Diderichsen 1941 p. 118. Og *som* vidner jo entydigt om relativkonstruktion.

Når vore oldnordiske foronkler og gammeldanske forfædre således har analyseret *hv*-ledsætning som en relativkonstruktion, hvorfor skulle vi så ikke også vedblivende gøre det?

Et naturligt modargument mod min analyse er naturligvis, at det i traditionelt dansk kun er muligt at have *der* efter *hv*-ordet, ikke *som*. »Relativsætningen« efter *hv-* er altså ikke helt normal. Argumentet er imidlertid ikke bare svagt – traditionelt talesprog har i alle relativsætninger helt overvejende *der* ved subjekts-fællesled, sjældent *som* – det er også tveægget, for *hv-* + *som* har altid fristet visse sprogbrugere over evne (Mikkelsen p. 34f., ODS u. *som* sp. 1433), og under vor tids ekspansion af *som* på *der*’s bekostning rammes de spørgende ledsætninger også, så at ..., *hvem som* ... ikke længere er sjældent. (Jeg har dog endnu ikke hørt ..., *hvad som* ...).

Det andet argument for min analyse er svensk. Det hedder som nævnt i DK97 p. 66 *Se vem som kommer!* etc., der klart viser relativopfattelse, og der er i svensk aldrig *som* efter (*h*)*v-* som non-subjekt:

- 96 Jag vet vem du älskar.
 97 Jag vet vem som älskar dig.

Dette minder jo slående om

- 98 En man (som) du älskar
 99 En man som älskar dig

selvom *som* i 98 trods alt er fakultativt, mens det i 96 er umuligt.

Grunden til omtolkningen fra spørgende (hhv. almen-relativ begyndende med *hv-*) til relativsætning begyndende med *der/som* må – bortset fra, at den meningsmæssigt er mulig – være, at ledsætning, herunder hel-

heds-spørgende, ellers altid indledes af et (evt. i skødesløshed elideret) konjunkional, og at *hv*-ordet ikke passer særlig godt i den rolle. At dette er rigtigt, bliver klart, når man betænker, at *hvo*-ledsætning, når den ikke er pakket ind i helsætning, men åbner denne, så at ingen kan være i tvivl om, hvor den begynder, og dens konjunkional derfor må føles særlig afstikkende, fra de ældste tider (Glemminge-st. ca. 1025) almindeligt er udviklet til *hwá es/sum ...*, en udvikling, der ligner engelsk *who > he who*.

Sådanne almen-relative sætningers ændring fra *Hvo intet vover, ... > Hvo, som intet vover, ...* etc. er for så vidt såre naturlige, som en relativkonstruktion her ændres til en mere regelret sådan. Men det må understreges, i hvor høj grad den ligner omtolkningen af spørgende ledsætning *> hv-* + relativsætning. I begge tilfælde indsættes en relativpartikel efter *hv*-ordet, hvorpå dette glider ud af ledsætningen og efterlader denne med normale konjunkionalforhold.

Sidste stik

Jeg har endnu et argument i ærmet. Ikke alene giver det god mening at opfatte spørgende ledsætninger som relativkonstruktioner. En klækkelig del af dem giver det slet ikke mening at opfatte som spørgende! Der er tale om 184 års inerti i moderne sprogvidenskab, når man opfatter ledsætningen i fx

100 Han så, hvem der kom

som spørgende. Forskellen mellem 100 og

101 Han så dem, der kom

har jo intet med spørgsmål at gøre. Forskellen er hovedsagelig, at 100 angiver, at subjektet identificerede dem, der kom, mens 101 blot siger, at subjektet sansede dem med synet. Der antydes i 100 intet om, at noget spørgsmål eller problem foresvæver subjektet, endsige, at han foranstalter en undersøgelse, sådan som der gør i de ægte spørgende, fx

102 Han spurgte/undersøgte, hvem der kom.

Traditionen kan ikke forsvare sig med, at *spørgende ledsætning* er formelt defineret, for selve spørgeordene bruges jo også i traditionelle relativsætninger, nemlig dem med relativt *hv*-pronomen samt de almen-relative. Det ville også være ad hoc at påberåbe sig, at fx *vide* i *Jeg ved ikke hvem der gik* ikke tager personal-nomen som objekt (÷ *Jeg ved dem ikke*, her kræves *kender*), for den specialregel gælder jo så bare ikke efter den nye analyse. Vi trænger i sandhed til en ragekniv i vores elementære terminologi. Når ledsætninger som den i 100 reelt ikke er spørgende, bliver

det nærmest uundgåeligt at tolke dem som relative med *hv*-ordet som korrelat, så snart det kasusløse *hvem* har afløst nominativen *hvo*, og det bør ikke undre, at denne analyse udstrækkes til de reelt spørgende som i 102, selvom de semantisk ikke passer så godt til analysen. Jævnfør *Han undersøgte, hvem der kom* versus *Han undersøgte dem, der kom*. Idiotkomma i 102 er således betydelig mere »idiotisk« end i 100, men ikke desto mindre udbredt. I et tilfælde som

103 Han sagde hvem der kom

er en relativtolkning tilsyneladende heller ikke mulig semantisk, men man skal blot tolke *sige* som en syntaktisk parallel til *nævne*, så er analysen mulig.

Consecutio thematum

Fra helsætning til helsætning kan temaet reelt og formelt skifte. Hvis fx i

104 En mand gik ned fra Himmelbjerget. Pludselig satte en ravn sig på hans skulder

anden sætnings tema er tænkt = den førstes = 'manden og hans situation', kunne man have ventet, at sproget krævede, at *en ravn* udtrykkeligt blev gjort til rema i en *der*-konstruktion. Her finder vi altså ingen tema-remakoordinering. Men inden for helsætningen gør vi. Sætningen

105 ?Hvis der falder et barn i brønden, kravler det sikkert straks op igen lyder mildest talt skurrende. Velformet er derimod

106 Hvis et barn (går hen og) falder i brønden, kravler det sikkert straks op igen.

107 Hvis der falder et barn i brønden, vil du sikkert straks se det kravle op igen.

Her kræves der altså samme tema i hel- og ledsætning, og dét stiller krav til *der*-konstruktionens brugbarhed. Reglen kan måske formuleres således: Hvis temaerne i en helsætning og dens ledsætning efter meningen kan koordineres, skal de det. Hermed har jeg selvfølgelig ikke udtømt *consecutio thematum*, blot peget på et forhold af betydning for *der*-konstruktion.

Der-typernes forskellighed

Det er værd at slå fast, hvor forskellige »mine« 9 *der*-typer er. Mangfoldigheden er bl.a., gætter jeg, baggrund for tendensen fra 1985f. til, at *som* haler ind på relativt *der*. – Fælles for alle typer er, at de på subjektspladsen (eller hvad der ikke kan skelnes herfra) rummer et referencesvagt *der* opstået af adverbiet *dér*.

TYPE 1 er eksistentiel (eller har *ske*) og har ubestemt, rematisk subjekt. I passiv erstattes eksistenskravet dog af et blødere krav om eksistens eller agens. Rema-kravet bevirker, at subjektet nødig må være en delmængde af en kendt mængde, thi da har det for stærkt præg af gammel information og semantisk bestemthed; i så fald foretrækkes konstruktion uden *der*, eller *der*-kløvning.

TYPE 2, *der*-kløvning, er i sætningsstammen som type 1 i aktiv (*være* eller *ligge/stå* etc. = 'være'). Helheden er meget ofte non-eksistentiel; den kan også være eksistentiel, men må da ikke have karakter af tom omvej i forhold til ukløvet *der*-konstruktion. – Subjektet er tema for »relativsætningen« (der ikke fungerer som en normal relativsætning) og altid realt eller benægtet.

Undertypen *og*-kløvning, *Der sad et barn og ville ud*, har imperfektivt og accidentielt indhold.

Undertypen *der*-kløvning i to helsætninger, *Så var der en af dem, hán ville holde tale*, er udpræget mundtlig.

TYPE 3, opremsnings-*der*, *Så er der vægten*, tillader bestemt subjekt, men er i øvrigt eksistentiel og rematisk og kun helt velformet med *være*.

TYPE 4, subjektløs sætning i passiv, *Der danses*, er ikke eksistentiel, men udtrykker en human aktivitet og et underforstået ubestemt(melig)t pluralt subjekt (har man danset hele aftenen med Vicky, kan man ikke sige: *Der blev danset en hel del med Vicky!*). Den kan følgelig ikke sideordnes sætning med konkret subjekt: ÷*Der blev skudt to musikere og skreget op*.

TYPE 5, subjektløst *være* + adj. + eks- el. implicit sted, *Der er dejligt på Fyn*. Typen er ikke eksistentiel, men udtrykker et prædikativisk forhold. Den har heller ikke ubestemt underforstået subjekt, men derimod bestemt: Det er vejret, naturen, pigerne eller andre bestemte ting, der er dejlige osv. Prædikativet står rematisk. En lignende konstruktion findes i svensk, *Där var underbart*, om end *där* helt og fuldt er et adverbial. Dén er bemærkelsesværdig ved helt at mangle subjekt inkl. formelt, der jo på svensk altid er *det*, og er utvivlsomt type 5's historiske moder. Den er

dermed i dag interessantere end dansk *Dér var dejligt*, hvor *dér* blot er det almindelige alternativ til subjektvikaren *der*.

TYPE 6, andre subjektsløse sætninger, *Der lugter*. Både lugte- og vrimleverberne har eksistentiel betydning og underforstået ubestemt og – om man kan tale herom – rematisk subjekt. Altså som 1 og 2.

TYPE 7, *der* i *hv*-ledsætning, *Jeg så, hvem der snød*. *Der* bruges tilsyneladende kun til at udfylde den tomme subjektspads, *der* er tømt ved subjektets anbringelse i »k«. *Der* er intet eksistentielt eller ubestemt over konstruktionen, men naturligvis er subjektet – det, *der* »spørges« om – rema. At typen har så lidt med de andre at gøre, er utvivlsomt grunden til, at den ikke findes på andre sprog end dansk (inkl. norsk riksmål). Den er sikkert psykologisk – og dermed reelt – overvejende en relativkonstruktion med *hv*-ordet som korrelat således, som man nødvendigvis må analysere dens svenske søster, *der* har *som*.

TYPE 8, relativsætning. *Der* må her, i højsproget, analyseres som en korrelat-repræsenterende relativkonjunktion, dog med affinitet til subjektvikar. Per se har *der* intet med eksistens, ubestemthed eller rema at gøre. Det er udviklet af en sammenblanding af *ær* og nul-relativ foran *þar*; en udvikling, de andre germanske sprog i dag savner parallel til. Udviklingen er dog utvivlsomt fremmet af *der*'s affinitet til subjektvikaren, jf. at *der* er umuligt, hvor »s« i forvejen er udfyldt. I lavsprog med dettes *som* (*at*) *der* og *at der* er det en subjektvikar med affinitet til relativkonjunktion (veksler ved subjekts-fællesled frit med *som*, for så vidt man ikke, lovlig metafysisk, ser *som* som fast elideret, hvor det mangler).

TYPE 9, *der* i sætningsknode, *Spørg ham, hvem han mener ((at) der) har gjort det*, er utvivlsomt en subjektvikar – *som* er jo udelukket, og placeringen efter *at* entydigt i »s«. Den står ligesom type 5 og 8 helt for sig uden eksistens-, ubestemtheds- eller rema-krav.

Der-konstruktionens årsager

I det følgende samles alle de årsager, jeg opstiller til forklaring af den centrale *der*-konstruktion i aktiv helsætning (DK97 p. 32-56).

For det FØRSTE er *der* udviklet af *dér*, hvor dette enten var tematisk og derfor trivielt (*Dér var mange heste*) eller rematisk, men redundant (*Dér* [afsenderen peger] *var mange heste, på marken*). Som højfrekvent letvægtsord fik det svagtryk. Men denne udvikling var aldrig blevet genera-

liseret, hvis det ikke havde været for de følgende grunde. Alene kunne denne grund jo aldrig føre til fx *Hvor bor der en læge?*, hvor man selvfølgelig ikke havde *dér* i det ældre sprog.

For det ANDET må der være en helt almen trang til at særmærke eksistensudsagn, siden så mange sprog har gjort det, og denne trang tilfredsstillende *der*.

For det TREDJE – og denne årsag gælder alle *der*-konstruktioner – var det moderne danske sætningsskema med dets to subjektsplasser efterhånden blevet så fast, at disse følte for tomme, når subjektet, qua rema, stod på objektplassen. Særlig vigtigt er det nok, at forfeltet efterhånden bliver obligatorisk og subjektets normale plads. Hvad enten man altså sagde **Er kommet fugle i træet* el. **Er fugle kommet i træet*, »generedes« man mere og mere af at opleve tomme subjektsplasser.

4. Ubestemte nominaler er altid rema, og rema er altid tendentielt blevet placeret sent i sætningen – efter subjektet, der normalt er tema og dermed bestemt. Derved opstår foruden associationen »rema→sent« også »ubestemt nominal→sent«. For ubestemt rema først i sætningen (*En mand kigger ind ad vinduet*) har som sagt aldrig været almindeligt. Bestemt subjekt-remas, fx (*Hvem ka'?*) *Bilka ka'!*, er da underkastet to modsatrettede kræfter: Det, at bestemt subjekt oftest kommer først, favoriserer »F«-pladsen; det, at rema oftest kommer sent, favoriserer en sen plads: *Dét ka' Bilka!*

Endelig for det FEMTE vil jeg nævne grunden til, at *der*-konstruktion bliver eksistentiel, hvad den kun i svagere grad var tidligere. Det er naturligt, at subjektet nødig flyttes hen på objekts- eller prædikativpladsen, hvis denne i forvejen er optaget (det kan lade sig gøre, således at der skabes et nyt »S_{egl.}«, se i DK97 ekss. 62-70; en anden løsning er, at der skabes et »S_{egl.}« lige efter »s«, ekss. 109-112). Herved får de fleste non-eksistensudsagn konstruktion uden *der*. Tilbage er så stort set kun sætninger uden objekt/prædikativ, og her er eksistensudsagn i så stort overtal, at de ret få øvrige – *En hest foledede på marken*, *En dreng slubrede højlydt* – falder uden for den association, der efterhånden befæstes: »eksistens → *der*«.

Derimod tror jeg ikke på Scheuers forklaring nævnt af Juel Jensen p. 91. Han anfører med rette, at der opstår et problem, når enhver sætning skal deles i tema og rema, fordi

afsender er i knibe, når han skal åbne sit diskursunivers. Fra starten kan universet være tomt, det kan mangle topikale elementer, som afsenderen kan prædicere noget om (...) det mentale rum (mental

space), der udtrykkes af det ikke-deiktiske *der*, kan betragtes som et topikalt element der altid er potentielt til stede i diskursuniverset.

Denne forklaring er udmærket mht. *det* som subjektvikar (*Det regner osv.*). *Det* ligner et rigtigt subjekt/tema, men det *gør der* overhovedet ikke (det ligner trods alt adv. *dér*). Ja, jeg må indrømme, at selv jeg, der turde være sprogbevidst, ikke har den mindste subjektforfølelse ved *der*. Her har vi utvivlsomt grunden til, at *det, il, es* sejrede i de fleste sprog. Man kan naturligvis godt pege på, at eksistens-udsagnene ikke har noget tema, og at de, hvis de havde haft det, aldrig havde fået *der*. Men i modsætning til *det sner / smerter / er pinse*, hvor man godt kunne danne et tema, fx *himlen, armen, tiden*, så er dette i praksis umuligt i eksistens-udsagn. *Der* er endnu referencefattigere end *det*, helt tomt. Det skal vikariere for det på stedet manglende *subjekt*, ikke for noget *tema*.

Nødvendige baggrundsbetingelser

Årsagerne er imidlertid endnu ikke udtømt. Breivik 1983 refererer p. 384 en interessant sammenfatning af Haiman 1974, der bygger på Perlmutter 1971, over alverdens sprog. Det viser sig jo, at selvom talrige sprog har særmærkning af eksistens-udsagn (DK97 p. 32), så har faktisk kun de germanske samt fransk og rumænsk en attesteret modsvarighed til *der*. Reelt har kun de germanske – i alle varianter – udviklet *der*-konstruktion, idet fransk og rumænsk if. Haiman har lånt den fra germansk. Samtlige germanske sprog, påvises det, har udviklet følgende træk, som ingen af en lang række andre sprog, formentlig de færreste i verden overhovedet, besidder, hverken komplet eller, stort set, enkeltvis. Disse træk rummer altså sandsynligvis nødvendige baggrundsbetingelser:

1. Sproget tillader ikke udeladelse af tryksvagt personligt pronomen.
2. Sproget kræver formelt subjekt ved upersonligt verbum (*Det regner, brager, klør*). Gælder ikke islandsk, der kun har det, når det står forrest, men islandsk er også ret gammeldags mht. eksistens-vikar.
3. Sproget har et særligt indefinit pronomen for 'man' (dette gæl-

der jo ikke eng., hvis *you* og *one* ikke er »særlige«. Det relevante er vel, at germansk og fransk har et obligatorisk eksplicit (tryksvagt) pronomen for 'man', idet romansk ved siden af *uno/una* også kan udtrykke 'man' uden subjekt. Islandsk er også her arkaisk, idet 'man' ofte underforstås: *Hér má ekki reykja*, jf. ovenfor).

4. Sproget har subjektvikar ved ekstraponeret subjektsledsætning/-infinitiv.

For at vurdere, hvilke af disse mulige betingelser der er faktiske betingelser, må vi se på

Tiden for subjektvikarernes opståen

I. Det allerførste ord, jeg læste i oldnordisk, var det halvformelle *þat*:

- 108 Þat ær upphav þæssa máls, at Qkuþórr fór mæð havra sína ok ræjð, ok mæð honum sá áss, ær Loki ær kallaðr (Min normalisering).

Halvformelt, fordi det diskret henviser til et egentligt subjekt i form af en eksplikativ eller interrogativ ledsætning eller infinitiv. Dette *þat* var ganske almindeligt i oldnordisk og ældste gammeldansk, om end fakultativt:

- 109 Wil bonden bøtar taka. tha hafuir thæt varit log. at han bøte firitiugu marc fore lægri ['samleje']. oc thre marc fore thucka ['vanære'] (SKL B 74, 91v, ca. 1240).

Vikaren kan have demonstrativt hovedtryk endnu i moderne dansk, ligesom den helt kan undværes, hvis ledsætningen står i »F« (sml. den beherskede brug af *der* ved egl. subjekt i »F«, DK97 p. 51) eller verbet er passivt (*Heraf ses klart, at ...*), ellers ikke, en tvang, der først fæstner sig i tiden efter Leonora f. 1621:

- 110 Nu er let at tencke, att ingen forstandig Mand ded skulle udbyde ... (Mikkelsen 1894 p. 257).

Efter 1750 kender Mikkelsen p. 20 kun fraværende *det* i specialiteten *Mig synes, at ...*, der senest er belagt hos Julius Lange f. 1838.

II. Ægte subjektvikar har vi i *Det regner, klør, gik ham ilde, er jul* etc. Den er ukendt i oldnordisk, men forekommer allerede fra og med Eriks Sjællandske Lov AM 455 (DgL V 189,2) fra ca. 1300:

- 111 hwat sum thæt ær hælder ['enten'] nat ær ['eller'] um dagh

Det II bliver obligatorisk omtrent samtidig med *det* I. Mikkelsens yngste belæg på fraværende *det* II er fra Blicher (f. 1782), kendt for sin arkaiserende prosa (*det* har dog længe før ham ikke måttet mangle i forfæltet):

112 hvorledes med hende er tilgaaet.

III. Subjektsvikar + *være* + consubjectum: *Det var skralt med nødningen, Det er skønt med brun sovs*, er udviklet af II, men fremstår nu selvstændigt. Mikkelsen viser, at konstruktionen tidligere havde præposition *om* – ligesom i oldnordisk (uden *þat*) – men at dette blev afløst af *med* efter tysk, der har begge. Der er dog snarest tale om paralleludvikling, for *med* tilknytter også i andre tilfælde consubjectum (*Han var i postkassen med et brev, Han stod ud for at tisse med sin lille Brian*).

IV. *Det*-kløvning. Den rummer, ligesom I, et kun halvformelt *det*: *Det er mig, der har gjort det*, jf. DK97 p.72. Kilderne er påfaldende tavse om denne konstruktion, selv Mikkelsen synes at have opgivet at finde ældre belæg. Den omtales hverken af Nygaard eller Falk & Torp, hvorfor vi tør gå ud fra, at den var fremmed for oldnordisk. Eiríkur Rögnvaldsson bekræfter dette og meddeler mig, at han skønner, at den først dukker op i islandsk i 1800-tallet sammen med andre subjektsvikarierende *það*. – Jeg har excerperet det meste af Bertelsens Læsebog og Brøndum-Nielsen 1962, hele Falkenstjerne samt »Ludus de sancto Kanuto duce« (omkring 1570) og først fundet danske belæg hos Oehlenschläger. En læsning af Mallings *Store og gode Handlinger* fra 1777 p. 16 bragte dog et lidt ældre belæg for dagen:

113 »Det er en underlig Strid,« sagde han da ganske rolig, »som Døden og Livet har sammen.«

Ældst er dog ODS's to Holberg-citater fra 1722 og 1724 (27 sp. 893). Diderichsen 1941 p. 28 vil, at det ældste belæg på kløvning er

114 [Lige efter kap. om legemsbeskadigelser.] Æn kumær thet swa at thet ære mangæ men at særæ en man ... (Eriks sjæll. Lov ca. 1300), men hans upræcise terminologi har vildført ham. Ved *kløvning* forstår vi jo den nuværende *det*-kløvning med »relativsætning«, og den foreligger ikke, omend det er sandt nok, at der tilsyneladende foreligger *en* kløvning. I betragtning af, hvor sent *det*-kløvning er overleveret, finder jeg det dog sandsynligst, at der er tale om en eksistential-konstruktion med subjektsvikaren *det* i stedet for den nuværende *der* (i en nu forældet infinitiv-kløvning), idet disse to vekslede i gammeldansk, før dansk lagde sig fast på *der* (og sv. på *det*). Og sådan har afskriveren af Stockholm

C74 i 1573 (eller hans forlæg) vel også opfattet den, idet *thet* er erstattet med *thær*.

I øvrigt findes, i pluralis, en syntaktisk mere ordinær variant af konstruktionen, nemlig en *de*-kløvning: *De var 7, der gjorde det*, med undervarianten *De var 7 om at gøre det*. I glda. desuden den nu forældede *De var 7 at gøre det*, belagt hos Diderichsen *ibid.* 1450-1500.

Der af type 1, der i den grammatiske litteratur ikke er fundet i ældre middeldansk, har jeg sporet tilbage til Dronning Margrete I's gavebrev til Hundslund Kloster fra 1393:

115 først at ther scal nw genest byggiaes eth altære j fornempdæ nwnne kloster

Jeg har imidlertid også fundet et eksempel fra *ældre* middeldansk:

116 Hvsfrø thær bondæ hævær oc barn with bondæ, ma æi givæ at sialæ gift mer, æn bondæ giuær ia with; æn warthær thær [begge ord har ær-forkortelse] kæræ a sialgift antugh af klostær halvæ æth andær mæns, tha ... ['En husfrue, der har en mand og barn med manden, må ej i sjælegave til kirken give mere, end manden giver sit ja til; men gøres der indsigelse imod sjælegaven enten fra klostrets side eller anden mands, da ...'] (Jyske Lov, Flensborghs. ca. 1300, Bertelsen p. 66)

som turde være den ældste sikre *der*-konstruktion i dansk litteratur. Subjektvikaren kunne måske forveksles med *thær* adv. = 'dér, i den situation'; men det viser sig, at håndskriftet fast bruger tostavellesformen *thæræ* (ligesom *hæræ*, jf. Britta O. Frederiksen 1974) i denne tyd. *Thær* bruges som relativkonjunktion og som styrelse for præposition, ophavet til det moderne *der*'med, *der*'på etc., dvs. med *thær* = 'det' (*thær* og *thæd* lignede dengang hinanden til forveksling, idet *thæd* må have kunnet have [r], »dasket r«, og er vel i nogen grad sammenblandet), altså tryksvagt. Betydningen 'dét, i den situation' er demonstrativ og har derfor utvivlsomt haft trykstærk form; ergo har eksemplet vaskeægte *der*-konstruktion. Denne må have været sjælden i skrift; ingen har fundet andre, og fra yngre middeldansk tæller jeg i mit materiale 41 helsætninger med mulighed for *der*-konstruktion, hvoraf kun de 7 er udnyttet. På denne baggrund skønner jeg, at *der*-konstruktion af type 1 er opstået ca. 1275. Som eksempel på gammeldanskens manglende *der*-konstruktioner, citerer jeg de berømte ord fra Jyske Lov:

117 waræ æi logh a landæ, tha hafuæ hin mest, thær mest matæ gripæ.

Mit ældste non-eksistentielle *der*-belæg er fra 1400-1443, Ribe Stadsret § 63:

118 Wyl thær noghær tÿiæ ['bevidne'] eldær bewysæ thet, thær sandæ ær, om noghæn drabeligh sagh, tha ...

Som nævnt bliver *der* obligatorisk i visse tilfælde, først og fremmest ved *være*. Manglende *der* har jeg fundet endnu hos Abrahamson 1788 p. 262:

119 Metrum er kun saa lidt af deri, og Velklang slet ingen, følgelig er intet opnaaet, ...

samt, mere merkmallost, hos Jakob Knudsen f. 1858 (Mikkelsen):

120 Derom var slet ingen Tvivl (Bemærk: foransat adverbial, jf. ovenfor).

Der-kløvning (type 2) møder os fx i Rimkrøniken 1495:

121 Thi wore ther mangæ wthi mith land/ som hwerken skøttæ gudh el-
der mand

Den er formentlig næsten jævnaldrende med type 1.

Opremsnings-*der* (type 3) er det svært at få gamle belæg på. Det er sikkert langt yngre end 1 og 2.

Type 4, *Der dances*. Skautrups ældste fund:

122 Tha gangæs thær tyl mæth repp (Ribehs. af Jyske Lov ca. 1450, Skautrup II 59. En modernisering af *gangæ mæth reep* [upers. konstr.: 'bør man gå'])

bør nok udgå, da det synes at have *thær* som styrelse for *tyl*. Bedre er følgende eksempel, også fra 1400-tallet:

123 tha gærthæs thær for huftum garth ['da gærdes der for endegærdet'] (Skautrup 1941, ordbog).

Typen er den eneste af oldsprogets talrige upersonlige konstruktioner, der ikke har fået obligatorisk subjektvikar (*Mellem 10 og 12 bages ikke*). På moderne dansk kan den godt udvides med grammatisk subjekt (der stærkt føles som objekt) uden at løbe sammen med type 1 i passiv:

124 Der blev obagt 'brød [kollektiv, viljesbestemt, human handling].

125 Der blev 'bagt '87 'brød [ikke nødvendigvis kollektivt, fx i hele byen på et døgn].

Ældste type 5-fund, *Der er rart på Fyn*, er fra 1459:

126 sa at ter vorder j verræ oc verræ fræm at kommæ til Paradiis foræ clepper, stenæ, biærghæ oc væder ['Så at der vorder stedse værre og værre frem at komme til Paradis for klipper, sten, bjerge og vind']. Som nævnt i DK97 veksler den slags eksempler med *det*, der ikke kræver bestemt tanke på stedet] (Mandeville 193,8, GDO).

Jeg har ikke kunnet oplede, hvornår *der* bliver obligatorisk her, velsagtes allerede i middelalderen.

Der ved vrимle- og lugteverber (type 6) er for sjældent til at figurere i mine kilder.

Hv- + (*d*)*er/som* (type 7). Som anført ovenfor under »*Der* i *hv*-ledsætning« har vi relativinds kud efter almen-relativt *hv*- lige fra dansk litteraturs begyndelse, ca. 1200 og lidt senere efter spørgende *hv*-. Men ikke obligatorisk. *Der* bliver efterhånden obligatorisk efter *hvem/hvad* som subjekt, senest efter *hvad*, hvor det kan mangle hos forfattere til og med Emil Rasmussen f. 1873 (Mikkelsen p. 34). I allernyeste tid kan *der* mangle i tale, vel under påvirkning fra engelsk, fx

127 Så spørger man sig hvem kommer,

men typen må indtil videre opfattes som spørgende helsætning, eftersom det også er blevet almindeligere i tale at sige fx

128 Så spørger man sig: Hvem vil du have med?

i stedet for at bruge ledsætning, og her er helsætning jo indiskutabel.

Der i relativsætning (type 8) er opstået i jysk før 1241. Det ekspanderer mod øst i 1200-tallet og frem til 1330. *Som der* har ingen registreret før det oehlenschlägerske

129 Og denne Slave, troer jeg, skulde bæres / Igien af een, som der var ganske hvid

fra *Aladdin* 1805 lagt i munden på den lavsociale Morgiane. Konstruktionen er almindelig hos Ole Kollerød f. 1802, fx p. 20:

130 Og hvad var det for ind dreng, som der hialp di at bankke den stakels karl saa grusomt?

Der i sætningsknode (type 9) har jeg fundet i en tekst fra 1515 (GDO):

131 Huilken aff disse iiii tyckiss dig ath der wor hanss neste ieffn cristen.

Dette *der* er langtfra obligatorisk i dag (DK97 p. 66). Når det udebliver, skal også *at* udeblive, hvis det fremrykkede led er subjekt i *at*-sætningen – dette i skarp kontrast til nysislandsk.

Alle *der*-typer er ukendte i oldnordisk. Dog skal det siges, at dette sprog har et afbleget *þar*; der i hvert fald overvejende kombineres med ubestemt, eksistentielt, tematisk subjekt, en *þar*-konstruktion, der imidlertid hverken i islandsk eller norsk dialekt kommer ud af svøbet. Jeg citerer fra Nordens ældste bevarede litterære nedskrift, kirkeordningen for Reykholtskirken, den såkaldte Reykjaholtsmáldagi fra ca. 1150 (normaliseret):

132 Til kirkjo ligr í Reykjaholte hejmaland [‘dens egen gård’, subjekt] með þlloim landsnytjom [‘gårdens produkter’], þar fylgja kýr totto-go, gríðungr [‘tyr’] twæwetr, 30 á [‘af får’] ok hundrað, þar ligr til fim(m) hluter Grímsár allrar, en þrír hwerva undan [‘undtages’] nema þat, es mun nú telja: Þat es hlöwpagarðr [‘gærde mod oversvøm-

melse'] allr ok þrír hluter árennar fyr norðan Miðberg, en fjórðongrenn hwervr frá; þar fylger ok fjórðongr Hqrgshyljar.

Foruden dette afblegede *þar* har oldnordisk også et velkendt afbleget *hwar*:

133 Sá hann þá, hwar ormr war ['Han så da, at der lå en slange'].

Bortset fra, at steds-tolkning ikke ligefrem er umulig, er der her reelt tale om et referencetomt *hwar*; der signalerer eksistens, rema og ubestemt subjekt. Yderligere havde oldnordisk og ældre middeldansk *swā*:

134 Kan swa warthæ at fathær wil sich i clostær giuæ. tha scal han ... (AM 455, ca. 1300).

135 ok uarþær sua, da ... (Cod.Run. 104,5 ca. 1290).

136 tæke moþor [subj.] sua lot sum en sun ['skal en mor tage samme lod som en søn'] (ibidem 14,4).

137 uil þæn uanføræ ok uiliæ sua arfæ, þa skifti ['vil den vanføre, og vil arvingerne *det*, da ...'] (ibidem Bertelsen p. 50)

naturligvis opstået som mådesadverbier, der så kan bruges som pronomen, subjektsvikar/-bebuder og demonstrativt pronomener med reminiscens af 'således'. Jf. nuværende *i så fald/henseende/måde*. Hermed er vi i Norden oppe på i alt 6 subjektsvikarlignende størrelser: 1) *det*, 2) *den* (*Hvodden skær'en? – Den er fin med kompasset* m.fl.), 3) *der*, 4) *her*, 5) *hwar*, 6) *swā*, hvilket turde være germansk rekord. Særlig dansk er ligesom blevet draget mod igen og igen at danne ny subjektsvikar.

Af denne oversigt ses det, at relativt *der* er meget gammelt. Men det har næppe banet vejen for andet end *der* efter *hv-*, bortset fra, at det utvivlsomt fremmer et ords videre udbredelse, at det allerede til at begynde med er almindeligt, thi også i ordenes verden avler succes succes.

Den egentlige vejbaner for subjektsvikaren *der* er sikkert det halvformelle *det* I, der har vænnet os germanere af med at tolerere tomme subjektspladser.

Også det »nye« subjekts-vikarierende *det* (II og III), som synes ældre end *der* I, har utvivlsomt banet vej herfor.

Eksistentielt there i ældre engelsk

Ifølge Breivik 1983 forekommer eksistens-*there* allerede i oldengelsk, dvs. før 1100. Det er overraskende, eftersom dansk så tydeligt ellers fører an i udviklingen blandt de germanske sprog. Jeg er ikke selv i stand til at kontrollere Breiviks belæg, men dét er min kollega Henning Ørum, og han meddeler mig, at alle de oldengelske belæg, der føres i marken, lige-

så vel kan forstås som indeholdende det rumlige *there*. Hvilket minder om gammeldansk og oldnordisk, der også har mange tidlige tvetydige eksempler. VI MÅ FASTHOLDE DANSK SOM SPROGET MED DE TIDLIGSTE OG MEST UDVIKLEDE *DER*-KONSTRUKTIONER.

Høysgaard og Jespersen

Siden sidst har jeg gennemgået Høysgaard 1752's afsnit om *der* p. 340-347. Det er – som sædvanlig – imponerende, så meget han får med så kortfattet. Høysgaard er som den første i verden klar over:

1. *Der* ved – semantisk – ubestemt subjekt ved intransitive verber.
2. *Der* ved ubestemt subjekt i passivsætning.
3. *Der* ved ledsætningssubjekt med passivt verbum (*Der skrives, at ...*, en konstruktion, der endog i gammeldansk var så almindelig, at ideen om, at den er ret ung (DK97 p. 45), må opgives).
4. *En af mine venner*-undtagelsen (DK97 p. 50) inkl. den implicite variant (*Een af Kalvene skal slagtes, to ['af dem'] skal selges, og de øvrige ...*).
5. Stilforskel mellem *der* og ikke-*der* (*Der maa ingen Jöde boe i Sverrig* vs. *Ingen Jöde maa boe i Sverrig*, »men det sidste passer sig bedst i et Forbud, og det første i en Historie«).
6. *Der*-kløvning.
7. *Og*-kløvning.
8. *Der* i subjektløs passivsætning.

Den alvorligste mangel hos Høysgaard er den manglende begribelse af eksistens-kravet, der fejer intransitivitets-kravet af bordet, samt af rema-kravet. Disse to regler, der hverken føjer sig naturligt ind i latinens regelværk, eller som ubestemthedskravet korrelerer stærkt med en konkret bøjningsform, forbliver uopdagede hos Bruun og Mikkelsen, der ikke bør kaldes *der*-beskrivelsens grundlæggere, hvad jeg gjorde. Den ære tilkommer Høysgaard.

Og mens vi er ved de store ophavsmænd: Jeg troede fejlagtigt, at det var amerikanerne, der havde udmøntet termen og begrebet »existential sentence«, men end ikke den bedrift har de udrettet i vort emne. Æren tilkommer min store landsmand og forgænger, Otto Jespersen 1924 p. 155 (Breivik 1983 p. 1).

Steffen Hegers excerptsamling

Efter Steffen Heger har jeg arvet en excerptsamling på ca. 2000 sedler med excerpter fra nyere romaner. Sedlerne er sirlige, de er overvejende maskinskrevne med tydelig kildeangivelse og fremstår næsten altid uanalyserede. Analysen viser sig ved sedlens kategorisering under de mange faner m.m. De fleste sedler udgør belæg på subjektvikaren *der*, men der er over 500 sedler med ubestemt subjekt uden *der*. Det ser ud til, at følgende tekster er gennemexcerperede både for subjektvikaren og for sætninger med ubestemt subjekt uden *der*:

Jacob Paludan: *Markerne modnes* 1927. H.C. Branner: *Legetøj* 1936.

Hans Scherfig: *Den forsvundne Fuldmægtig* 1938. Jens Gielstrup: *Kys til højre og venstre* 1939. Soya: *Blindebuk* 1956 [1940-1948]. Tage Skou-

Hansen: *De nøgne træer* 1957. Peter Seeberg: *Fugls føde* 1957.

Hertil kommer samtlige eksempelsætninger hos Høysgaard p. 340-347 og Mikkelsen p. 12-38.

Da jeg gennemgik Hegers seddelsamling, var min afhandling for længst trykt. »Mit« regelsæt blev ikke rokket, men naturligvis fremkaldte visse sedler visse tanker, hvoraf et enkelt aftryk forefindes ovenfor. Interessant var det, at Heger, der må have udarbejdet samlingen i 1970'erne, allerede var klar over type 3, opremsnings-*der*.

Min glæde og nytte af samlingen er først og fremmest bekræftelsens. Hvor mine regler i *Danske Studier* 1997 blev verificeret af 200 belæg fra *Den Danske Ordbogs* korpus, bliver de her bekræftet af det tidobbelte antal belæg, og vel at mærke denne gang både med og uden *der*.

Litteratur

Abrahamson, W.H.F.: *Nyeste Københavnske Efterretninger om lærde Sager*. Kbh. 1788.

Bertelsen, Henrik: *Dansk sproghistorisk Læsebog*. Kbh./Kristiania 1905.

Breivik, Leiv Egil: *Existential there. A Synchronic and Diachronic Study*. Bergen 1983.

Brink, Lars: Den danske *der*-konstruktion, i: *Danske Studier* 1997. Kbh. (DK97).

Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål I-II*. Kbh. 1975. (Da.Rm.).

Brøndum-Nielsen, Johs. (udg.): *Danske Sprogtekster til Universitetsbrug II*. 2. udg. Kbh. 1962.

Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik I-VIII*. Kbh. 1950-1973. (GG).

- Damgaard, Johann: *Alithia. Et dansk fyrstespejl til Christian IV. 1597*. Udg. af S. Olden-Jørgensen. Kbh. 2003.
- Diderichsen, Paul: Artiklen *II* og i ODS.
- Diderichsen, Paul: Über das unpersonliche und relative der im Dänischen, i: *Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague* 1938.
- Diderichsen, Paul: *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. Kbh. 1941.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.
- Feilberg, H.F.: *Bidrag til en ordbog over de jyske almuesmål*. Kbh. 1886-1914.
- Frederiksen, Britta Olrik: Adverbierne »her« og »der« i dobbelt belysning, i: *Dialektstudier* 3, Kbh. 1974.
- GDO: *Gammeldansk Ordbog*. Under udarbejdelse af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (Jeg benytter lejligheden til at rette en varm tak til redaktørerne for at have givet mig adgang til samlingerne).
- Guttu, Tor et al.: *Riksmålsordboken*, 3. oplag. Oslo 1986.
- Haiman, J.: *Targets and Syntactic Change*. *Janua Linguarum, Series Minor* 186. Haag 1974.
- Hansen, Aage: *Moderne Dansk*. Kbh. 1967.
- Hansen, J. Årup & B. Gaunt: *Det danske reklamesprog*. Kbh. 1953. (DDR).
- Høysgaard, Jens Pedersen: *Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax*. Kbh. 1752, i: *Danske Grammatikere* V udg. af Henrik Bertelsen, Kbh. 1923.
- Jespersen, Otto: *The Philosophy of Grammar*. London 1924.
- JO: *Jysk Ordbog* (og dennes redaktion. Tak for megen hjælpsomhed!). Under udgivelse.
- Juel Jensen, Torben: Kan man ligge i et mentalt rum? Om Lakoff, Fauconnier og den danske *der*-konstruktion, i: *Nydanske Studier* 26-27. Kbh. 2000.
- Kroman, Erik (red.): *Danmarks gamle Købstadslove*. København. (DgKK).
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk Sproglære*. Kbh. 1894.
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk ordföjningslære*. Kbh. 1911.
- Nygaard, Marius: *Norrøn syntax*. 1906.
- ODS: *Ordbog over det danske Sprog*. 1918-1956.
- ODS-S: *Supplement til Ordbog over det danske Sprog*. 1992-2005.
- Ole Pedersen Kollerød: *Min Historie ...* Kbh. 1840. Udg. af Else Margrethe Ransy. Kbh. 1978.
- Páll Sølvason (?): *Reykjaholtsmáldagi*. Udg. af Guðvarður Már Gunnlaugsson. Island 2000.
- Perlmutter, D.M.: Deep and Surface Structure Constraints in Syntax, i: *Transatlantic Series in Linguistics*. N.Y. 1971.
- Rask: *Breve til og fra Rasmus Rask I-II*. Udg. af Louis Hjelmslev. Kbh. 1941.
- Rubow, Paul V.: Artiklerne *I der* og *II der* i ODS.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie I-IV*. Kbh. 1944-1968.
- Skautrup, Peter: *Den jyske Lov*. Århus 1941.
- Teleman, Ulf et al.: *Akademiens Grammatik över Svenska Språket*. Sth. 1997.
- Veirup, Hans: Jysk syntax III, i: *Sprog og Kultur* 24. Aarhus 1965.
- Wiwel, H.G.: *Synspunkter for dansk sproglære*. Kbh. 1901.
- ØMO: *Ømålsordbogen* bind 3, artiklen *der*, redigeret af Britta Olrik Frederiksen, suppleret af Finn Køster. Kbh. 1996.

Noter

1. Jeg takker Merete K. Jørgensen og Britta Olrik Frederiksen for gode korrektioner.
2. Gappet udfyldes heller ikke ved det rel. pron. *hvilken*: *en by, i hvilken jeg længe boede (-)*. *En by, hvilken (≠der) var ret trist*. Det udfyldes derimod tilsyneladende ved det rel. pron. *hvem* som subjekt: *en mand, hvem der havde et ar*. Men her kan der være tale om en omtolkning til apposition + relativsætning. De andre germanske sprog har ingen subjektvikar her. Under alle omstændigheder er der i hvert fald intet *mærkeligt* i, at den tomme plads ikke udfyldes.
3. Påstanden er lidt dristig, for i skriften lever konstruktionen helt op til, men ikke med, ODS' redaktion, se ODS u. *den*. Den er givetvis tysk-støttet og ubrugelig i tale. Yngste belæg: 1919. Pontoppidan har fx: »Selvopholdelsens tynde Traad, den Døden overklipper«. Den fungerer klart nok relativisk, men kan dog opfattes som apposition + relativsætning uden relativ, jf. dog kommateringen. Når jeg skråsikkert forviser den fra tale ca. 1500, er det dels pga. dens ringe frekvens, dels pga. dens fravær i samtlige nordiske talesprog.
4. »(En ting, der viser denne følelse af en vis enhed imellem *som* og *der*, er også det, at man i ældre litteratur og endnu i jævne folks tale meget ofte træffer *som*, hvor de fleste nu foretrækker *der*, f. eks. »hvem *som* ..., hvilke folk *som* ...; hvo *som* graver en grav for andre ...«.« (Wiwel 1901 p. 277).